

Seksueel geweld in Oost-Congo: het wilde westen in het oosten

Sinds eind augustus 2008 is het geweld in Oost-Congo weer opgelaaide, toen de *tutsi*-beweging CNDP een nieuw militair offensief begon en grote delen van de provincie Noord-Kivu in bezit nam. In Oost-Congo manifesteert seksueel geweld zich als een oorlogswapen dat gebruikt wordt door alle gewapende groeperingen. 'It has become more dangerous to be a woman than a soldier in modern war,' schreef Patrick Cammaert, voormalig commandant van MONUC in Oost-Congo, onlangs in de *International Herald Tribune*.¹

De gevolgen van seksueel geweld zijn ernstig voor zowel individu als gemeenschap. Seksueel geweld heeft medische gevolgen; onvruchtbaarheid, continentie, fistels en soa's waaronder HIV, en heeft ook zeer ernstige psychische gevolgen, zoals post-traumatische stressstoornissen (PTSS) en depressie. Er zijn ook vaak sociale gevolgen, zoals uitsluiting door familie, onderdrukking en (eer)wraak. Als seksueel geweld op grote schaal plaatsvindt, kan dit ook tot gevolg hebben dat gemeenschappen in hun geheel uit elkaar vallen door uitsluiting en onvruchtbaarheid.

Achtergrond conflict

De Democratische Republiek Congo wordt al tientallen jaren gekenmerkt door wanbestuur, instabiliteit, armoede en mensenrechtenschendingen. President Joseph Mobutu bestuurde Congo tussen 1965 en 1997 op autocratische wijze. Hier kwam verandering in na een interventie van het regeringsleger van Rwanda, dat samenwerkte met rebellen onder leiding van Laurent Kabila. Mobutu werd afgezet en Kabila werd in 1997 president. In 1998 begon een langdurige periode van oorlog, waarbij onder andere Rwanda, Oeganda, Angola, Namibië en Zimbabwe betrokken raakten. In 2001 werd president Kabila vermoord. Na westerse diplomatie werd in 2003 een vredesakkoord getekend. In 2006 werd Joseph Kabila, de zoon van Laurent Kabila, gekozen als president in democratische verkiezingen. Sinds 1998 zijn er 5,4 miljoen mensen in Congo omgekomen als gevolg van de oorlog.²

Ondanks het vredesakkoord van 2003 zijn de onderliggende spanningen in Congo niet verdwenen.

In de oostelijke provincies zijn conflicten gaande tussen gewapende groeperingen. Het nationale leger van Congo, *Forces Armées de la République Démocratique du Congo* (FARDC) is te zwak om dit geweld te kunnen stoppen. De *Forces Démocratiques pour la Libération du Rwanda* (FDLR) heeft veel gebieden in Oost-Congo in handen. Deze *hutu*-groepering bestaat onder andere uit strijders die verantwoordelijk waren voor de genocide in Rwanda in 1994. De *tutsi*-beweging *Congrès National pour la Défense du Peuple* (CNDP) vecht tegen de FDLR om de *tutsi*'s in Oost-Congo te beschermen. Tot voor kort werd de CNDP geleid door generaal Laurent Nkunda, die in het eerdere conflict tussen 1998 en 2002 ook al een rol van betekenis speelde.

In 2007 werd in het zg. communiqué van Nairobi afgesproken dat de regeringen van Congo en Rwanda de FDLR zouden ontmantelen. In januari 2008 werd er een staakt-het-vuren gesloten tussen de regering van Congo en gewapende groeperingen, waaronder de CNDP. Sindsdien is het staakt-het-vuren meer dan honderd keer overtreden,³ en is het zwakke Congolese leger niet in staat gebleken de FDLR uit te schakelen.

Eind augustus 2008 begon Nkunda een nieuw militair offensief in Noord-Kivu. De FARDC werd in korte tijd verslagen, terwijl de CNDP bezit nam van de stad Rutshura en steeds dichter in de buurt kwam van provinciehoofdstad Goma. Deze stad wordt verdedigd door MONUC, de missie van de Verenigde Naties in Congo, en kon niet worden ingenomen door de CNDP. MONUC telt 17.000 militairen en politiemensen en heeft een mandaat om burgers te beschermen. Gevechten vonden plaats tussen de CNDP en pro-regeringsmilities *Mayi-Mayi* en *Pareco*, en tussen de CNDP en de FDLR. Er zijn sterke aanwijzingen dat de regering van Rwanda de CNDP-strijders steunde en dat de FDLR gezamenlijk optrad met de FARDC-militairen.⁴ Dit recent offensief bracht 250.000 ontheemden, terwijl het totaal aantal vluchtelingen in de provincie Noord-Kivu ruim 1,2 miljoen bedraagt.⁵

In januari 2009 nam het conflict een andere wending, toen werd gemeld dat CNDP-leider Nkunda was opgepakt in Rwanda tijdens een gezamenlijke

missie van de regering van Congo en de regering van Rwanda. Rwandese regeringstroepen kregen toestemming om Oost-Congo binnen te trekken en de FDLR uit te schakelen. Men veronderstelt dat Rwanda zich tegen het CNDP heeft gekeerd, omdat het geen controle meer had over Nkunda. Ook de voltallige militaire top van het CNDP heeft zich afgescheiden, onder leiding van Bosco Ntaganda, en vecht nu samen met de regeringen van Rwanda en Congo tegen de FDLR. Naar verluidt heeft ook de Amerikaanse president Obama samenwerking tussen Rwanda en Congo bevorderd.⁶

Het gezamenlijk optreden van de regeringen van Congo en Rwanda was redelijk succesvol. De FDLR-rebellen hebben minder slagkracht gekregen. Eind februari zijn de soldaten uit Rwanda weer vertrokken uit Congo. Er is een toename gesignaleerd van het aantal strijders van de FDLR, CNDP en pro-regeringsmilities dat zich laat ontwapenen of opgenomen wil worden in het nationale leger van Congo. Er zijn echter ook onderdelen van de FDLR die weer fors geweld, waaronder veel seksueel geweld, gebruiken tegenover de bevolking van Oost-Congo, om wraak te nemen op de Rwandese-Congolese militaire operatie.⁷

Alle gewapende groeperingen schuldig aan seksueel geweld

‘The sexual violence in Congo is the worst in the world. The sheer numbers, the wholesale brutality, the culture of impunity, it’s appalling.’ Aldus John Holmes, VN-ondersecretaris-generaal voor humanitaire zaken. Het conflict in Oost-Congo gaat gepaard met een grote mate van wijdverbreid seksueel geweld, waar alle gewapende groeperingen verantwoordelijk voor zijn, met inbegrip van de regeringslegers van Congo en Rwanda, CNDP, FDLR en MONUC.⁸

Op grote schaal vinden in Oost-Congo verkrachtingen van vrouwen en meisjes plaats, maar ook, in mindere mate, van oudere vrouwen, mannen, kinderen en baby’s. Regelmatig vindt verkrachting door meerdere personen plaats en gebeurt dit in het bijzijn van familieleden, waaronder kinderen. Sommige vrouwen zijn ontvoerd en worden vastgehouden als seksslavin.⁹ Veel slachtoffers van seksueel geweld zijn verminkt of ernstig gewond door penetratie met houten stokken en geweren.¹⁰

Het is moeilijk een juiste schatting te geven van het aantal slachtoffers van seksueel geweld in Oost-Con-

go, maar het staat vast dat het om minstens tienduizenden gevallen per jaar gaat. Volgens de VN werden er in 2006 alleen al in Zuid-Kivu 27.000 seksuele aanrandingen of verkrachtingen gerapporteerd.¹¹ In de eerste tien maanden van 2008 hebben de medische centra van UNICEF en haar partners 18.505 mensen behandeld voor seksueel geweld.¹² Volgens een internationale studie is 23% van de bevolking in Oost-Congo getuige geweest van seksueel geweld en was 16% zelf het slachtoffer.¹³ Het werkelijke aantal slachtoffers van seksueel geweld is waarschijnlijk veel hoger. Veel gevallen blijven onbekend, omdat slachtoffers er om psychische redenen niet over kunnen praten, bang zijn voor afwijzing door hun gemeenschap of voor wraak van de dader. Daarnaast zijn door de voortdurende toestand van conflict sommige gebieden niet toegankelijk voor onderzoekers.

Net zoals in het huidige conflict in Darfur zijn verkrachtingen in Oost-Congo geen incidenten, maar maken deze deel uit van een *oorlogsstrategie*. Als oorlogsstrategie wordt seksueel geweld op een systematische manier ingezet tegen bepaalde bevolkingsgroepen, met als doel gemeenschappen te destabiliseren en families uit elkaar te laten vallen. Het is vaak een publieke daad, om slachtoffers en hun omgeving zoveel mogelijk te vernederen en om schaamte te creëren. Seksueel geweld kan ook een onderdeel zijn van etnische zuivering. Het onvruchtbaar maken, de verspreiding van HIV en het mutileren van geslachtsorganen leiden ertoe dat bevolkingsgroepen zich niet kunnen voortplanten. Daarnaast worden er ook regelmatig vrouwen ontvoerd die ter beschikking staan van soldaten als beloning, wanneer er geen geld voor salarissen beschikbaar is. Vrouwen die zelf deel uitmaken van strijdende partijen, zijn ook vaak slachtoffer van seksueel geweld.¹⁴

Vluchtelingen zijn een kwetsbare groep, omdat zij kans lopen onderweg te worden aangevallen of worden gedwongen seksuele handelingen te verrichten in ruil voor veilige doorgang, voedsel of onderdak. Tijdens hun verblijf in een vluchtelingenkamp moeten vrouwen vaak buiten de kampen op zoek naar hout of andere goederen, en lopen ze onderweg veel gevaar. Maar ook binnen de kampen zijn vluchtelingen niet veilig, bijvoorbeeld wanneer kampen sterk overbevolkt zijn of wanneer er ’s avonds geen licht is.

Oorzaken

Ook tijdens andere gewapende conflicten, zoals in Bosnië en Sierra Leone, kwam seksueel geweld voor.

Het seksueel geweld in het conflict in Oost-Congo is echter volstrekt uit de hand gelopen. Hiervoor zijn twee redenen. Ten *eerste* heeft seksueel geweld in Oost-Congo een opzettelijk en strategisch doel: het vernederen van de vijand in de context van gewapend conflict. Ten *tweede* is seksueel geweld gewoon mogelijk: er heerst namelijk volledige straffeloosheid.

De achterliggende oorzakelijke factor van het seksueel geweld in Oost-Congo ligt in de verlokking van de natuurlijke rijkdommen in het gebied. Omdat de regering van Congo het land niet op een effectieve manier regeert, hebben allerlei andere partijen de macht over grondstoffen en andere inkomstenbronnen in handen. Aangezien hier heel veel geld mee kan worden verdiend, zijn er vele gewapende groepen die trachten hun invloed uit te oefenen.

Daarnaast hebben ook de regeringen en groepen uit buurlanden belang bij deze bronnen van rijkdom. Afspraken ontbreken over verdeling van de opbrengsten van de exploitatie van de inkomstenbronnen tussen overheidsinstanties, bedrijven of bevolkingsgroepen. Ook is er geen mechanisme om

krijgen omdat ze sterven aan *aids* of interne verwondingen, omdat ze onvruchtbaar zijn geworden of uitgestoten zijn uit de gemeenschap. Daarnaast is het een vorm van terrorisme. Door vrouwen de meest gruwelijke vormen van seksueel geweld te laten ondergaan, kan een signaal worden afgegeven en angst ingeboezemd worden.

De belangrijkste reden waarom dit in Oost-Congo volstrekt uit de hand is gelopen, is de *volledige straffeloosheid* die er bestaat. Seksueel geweld is in deze mislukte staat gewoonweg zonder enige belemmering mogelijk. Congo is een 'failed state', de regering kan het land niet besturen, en kan dus ook heel erg weinig doen om seksueel geweld terug te dringen. Het regeringsleger FARDC is heel zwak en kan niet zorgen voor veiligheid in Oost-Congo.

Zwak en ontoegankelijk rechtssysteem

Daarnaast is er een zwak rechtssysteem in Congo, ook al zijn in 2006 de nationale wetten met betrekking tot seksueel geweld flink uitgebreid. De juiste uitvoering van deze wetten wordt verhinderd door diverse obstakels. Ten *eerste* is het erg moeilijk voor vrouwen naar de rechter te stappen. Sommige slachtoffers zijn niet op de hoogte van de mogelijkheid een rechtszaak aan te spannen, of ze denken dat gerechtigheid voor anderen geldt, en niet voor hen. Soms schamen ze zich te erg of worden ze gedwongen door autoriteiten om hun mond te houden.¹⁵

Bovendien zijn er nogal wat problemen binnen het rechtssysteem in Congo. De meeste magistraten zijn slecht opgeleid, onderbetaald en niet toegerust om slachtoffers van seksueel geweld te helpen. Dit leidt tot gebrek aan vertrouwen van slachtoffers in het rechtssysteem. Vrouwen zijn chronisch ondervertegenwoordigd: mannelijke rechters, mannelijke aanklagers en politiemannen hebben vaak een beperkte kennis van seksueel geweld. Slachtoffers moeten vaak betalen om een rechtszaak aan te spannen. De laatste jaren is het aantal tribale en lokale schikkingen buiten het rechtssysteem om toegenomen. De uitkomsten zijn echter maar zelden in het belang van de slachtoffers.¹⁶

Eén van de grootste problemen is de ontoegankelijkheid van het rechtssysteem. De meeste slachtoffers leven in verre gebieden en hebben geen vervoermiddelen beschikbaar om te reizen van hun dorp naar de stad waar de rechtszaken plaatsvinden. Ook hebben zij geen financiële middelen om de rechtskosten te betalen elke keer dat zij naar de rechtszaal gaan.¹⁷

In Oost-Congo heeft seksueel geweld een opzettelijk en strategisch doel

de opbrengst van grondstoffen en handel rechtvaardig te verdelen. Dit leidt tot een instabiele situatie, waarbij allerlei partijen controle proberen te krijgen over de bronnen en fors geweld niet schuwen.

Geschillen over de natuurlijke rijkdommen worden versterkt door conflicten tussen etnische groeperingen. De strijd tussen de *butu*-beweging FDLR en de *tutsi*-beweging CNDP is hier ook door beïnvloed. Op deze manier worden plaatselijke bevolkingen ook het conflict ingezogen, omdat zij worden gezien als aanhangers van bepaalde gewapende groeperingen, en daarom uitgeroeid moeten worden.

Seksueel geweld is één van de wapens die frequent gebruikt worden in Oost-Congo, net zoals het in brand steken van dorpen, het stelen van bezittingen en het ontvoeren van burgers. Deze handelingen worden gezien als een manier om de vijand te verzwakken, te terroriseren en te vernietigen. Seksueel geweld kan een effectief middel zijn van etnische zuivering, hoe gruwelijk ook, wanneer het ervoor zorgt dat vrouwen geen kinderen meer kunnen

Kortom, wil men het seksueel geweld in Oost-Congo een halt toeroepen, dan moeten al deze factoren aan de orde komen. Seksueel geweld staat ook niet op zich zelf. Het verschijnsel maakt deel uit van een conflict dat veroorzaakt wordt door een slechte verdeling van de natuurlijke rijkdommen en door etnische spanningen. In dit conflict is seksueel geweld een wapen, waarvan men denkt dat het een effectief middel is om de vijand te verzwakken. In Oost-Congo kan men dit wapen onbegrensd inzetten, omdat niemand de daders kan tegenhouden; er is geen leger, geen politie, geen effectief rechtssysteem die tegenstand biedt. Strijders komen hier ongestraft mee weg. Overigens spelen ook sociaal-culturele factoren een rol; de onderdrukking van vrouwen is in Congo heel normaal, terwijl sommige groeperingen ook magische krachten denken te ontfangen aan de uitoefening van seksueel geweld.

Internationale maatregelen

Om de achterliggende oorzaak van vele conflicten in Congo te bestrijden, is het belangrijk dat de opbrengst van natuurlijke hulpbronnen op een eerlijke manier verdeeld wordt tussen bedrijven, burgers en de overheid. Hiertoe is een overeenkomst tussen alle belanghebbende partijen nodig. De internationale gemeenschap zou daartoe onderhandelingen kunnen faciliteren. De overheid van Congo moet erop toezien dat deze overeenkomst wordt nageleefd. Maar een stevige overheid is niet aanwezig. De internationale gemeenschap kan helpen bij de opbouw van een doeltreffend leger, dat de macht van de overheid over de grondstoffenrijkdom zou kunnen verdedigen, en de orde in Oost-Congo zou moeten handhaven.

Naast overeenstemming over verdeling van inkomstenbronnen is er ook een vredesakkoord nodig tussen strijdende partijen, dat zou leiden tot een staakt-het-vuren. Het regeringsleger zou moeten worden omgevormd tot een leger dat de burgers beschermt in plaats van aanvalt; rebelligroepen en de militie FDLR, CNDP, *Mayi-Mayi* en *Pareco* moeten worden ontwapend en de leden van deze groepen moeten worden voorbereid om te kunnen terugkeren naar de samenleving of opgenomen worden in het regeringsleger van Congo. Om te voorkomen dat weer andere partijen, die niet deelnemen aan het vredesakkoord, besluiten de wapens op te pakken, is echter vooral een oplossing voor de verdeling van bestaansmiddelen noodzakelijk.

Om de situatie in Oost-Congo te stabiliseren, is er op korte termijn een effectieve internationale vredesmacht nodig. Indien het geweld vermindert, dan zal naar alle waarschijnlijkheid ook het seksueel geweld verminderen. Naar aanleiding van het militaire offensief van Nkunda in augustus 2008 nam de VN-Veiligheidsraad 20 november 2008 resolutie 1843 aan, over versterking van MONUC met 2.785 militairen en 300 politiemensen. Maar deze versterking verloopt uiterst moeizaam. Nadat VN-secretaris-generaal Ban Ki-Moon aan 65 landen had gevraagd steun te leveren aan MONUC, kreeg hij slechts een aanbod van Bangladesh (een infanteriebataljon, een ingenieursbedrijf en een politie-eenheid), België (een C-130 transportvliegtuig) en Egypte (1.325 militairen).¹⁸ Thans ontbreken nog een tweede C-130 vliegtuig en 18 helikopters die nodig zijn om snel te kunnen reageren op geweld tegen burgers.¹⁹

In november 2008 heeft Ban Ki-Moon de Europese Unie gevraagd troepen te sturen naar Congo om de tijd te overbruggen die nodig is om MONUC te versterken. Het zou dan gaan om EU-*battlegroups*: 1.500 militairen die binnen vijf tot tien dagen kunnen worden ingezet. De landen die troepen leverden voor de *battlegroups*, eind 2008 (Duitsland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk) en begin 2009 (Italië, Spanje), waren echter niet bereid deze troepen in te zetten. De meeste Europese landen zien liever een versterking van MONUC.

Behalve dat een toename van het aantal vredes-troepen gewenst is, moeten deze ook effectiever kunnen reageren op seksueel geweld. VN-troepen zijn er vaak op getraind te kunnen reageren op gewelddadige aanvallen, maar ze zijn nu eenmaal minder goed in staat te reageren op een patroon van verkrachttingen.²⁰ Hiervoor moet een vredesmacht een duidelijk mandaat, strikte *rules of engagement*, voldoende robuuste bewapening en goed getrainde en goed uitgeruste troepen hebben. Ook moeten commandanten snel beslissingen nemen wanneer gewapende groepen worden gerapporteerd. Tevens is gebleken dat het een effectief middel is als vrouwelijke militairen en politievrouwen deel uitmaken van vredesmissies; dit kan helpen vertrouwen te creëren.²¹

Pas als de oorzaken van gewapend conflict zijn weggenomen en er een stabielere situatie is ter plaatse, kunnen maatregelen specifiek gericht op seksueel geweld doeltreffend ingezet worden. Het is vooral van belang dat bestaande wetten inzake seksueel geweld beter worden uitgevoerd, en dat het juridisch

systeem toegankelijker wordt. In dit systeem zijn er thans veel mannelijke rechters, aanklagers en advocaten. Er zouden veel meer vrouwen moeten worden aangenomen voor dit soort functies, en daarnaast zouden functionarissen beter opgeleid dienen te worden in het omgaan met slachtoffers van seksueel geweld. Ook is het belangrijk dat er voldoende geld is om de lonen te betalen, zodat men minder gevoelig wordt voor corruptie.

Om het rechtssysteem beter toegankelijk te maken voor slachtoffers van seksueel geweld, moeten de kosten van rechtszaken omlaag. Dit vormt een grote drempel voor de veelal arme bevolking. Nationale en internationale NGO's kunnen praktische hulp bieden door slachtoffers op de hoogte te brengen van de mogelijkheden binnen het juridisch systeem, advies te geven, geld verstrekken om te reizen naar de rechtszalen en goede advocaten ter beschikking te stellen. Daarnaast zou er meer geld en aandacht voor grootschalige educatie over mensenrechten moeten komen.

Conclusie

Seksueel geweld is een nieuwe vorm van genocide, bedoeld om gemeenschappen te vernietigen, zoals Luis Moreno-Ocampo, aanklager van het Internationaal Strafhof in Den Haag, onlangs zei.²² Volgens het beginsel van 'the responsibility to protect' heeft de internationale gemeenschap een verantwoordelijkheid om de regering van Congo te helpen haar burgers te beschermen tegen massale gruwelijkheden. Na het falen in Darfur zou men in Congo deze belofte waar moeten maken.

Noten

- 1 Patrick Cammaert, 'Sexual violence and war', in: *International Herald Tribune*, 12 februari 2009.
- 2 The International Rescue Committee, 'Mortality in the Democratic Republic of Congo: An ongoing crisis', 22 januari 2008.
- 3 Twenty-sixth report of the Secretary-General on the United Nations Organization Mission in the Democratic Republic of the Congo, 3 juli 2008, para. 27.
- 4 United Nations, *Final Report of the Group of Experts on the Democratic Republic of the Congo*, 12 december 2008.
- 5 Reuters Alertnet, 'Congo DR conflict', 19 maart 2009.
- 6 Colette Braeckman, 'Congo-Rwanda: le premier succès diplomatique de Barack Obama', 6 maart 2009.
- 7 Human Rights Watch, 'DR Congo: Brutal rapes by rebels and army', 8 april 2009.
- 8 Amnesty International, 'No end to war on women and children', september 2008.
- 9 *Ibid.*
- 10 Institute for War and Peace Reporting, 'Special report sexual violence in the Democratic Republic of Congo', oktober 2008.
- 11 Jeffrey Gettleman, 'Rape epidemic raises trauma of Congo war', in: *New York Times*, 7 oktober 2007.
- 12 The Swedish Foundation for Human Rights & UK All Party Parliamentary Group on the Great Lakes of Africa, 'Justice, Impunity, and Sexual Violence in Eastern Democratic Republic of Congo', november 2008.
- 13 Berkeley-Tulane Initiative on Vulnerable Populations & International Centre for Transitional Justice, 'Living with fear: a population-based survey on attitudes about peace, justice and social reconstruction in eastern Democratic Republic of Congo', augustus 2008.
- 14 Jeanne Ward & Mendy Marsh, 'Sexual violence against women and girls in war and its aftermath: realities, responses, and required resources', juni 2006.
- 15 Human Rights Watch, 'Seeking justice: The prosecution of sexual violence in the Congo war', maart 2005.
- 16 Institute for War and Peace Reporting, *a.w. noot 10*.
- 17 *Ibid.*
- 18 Reuters Alertnet, 'Egypt to send more than 1,325 peacekeepers to Congo', 17 februari 2009.
- 19 Reuters Alertnet, 'U.N. struggles to find new peacekeepers for Congo', 3 februari 2009.
- 20 Cammaert, *a.w. noot 1*.
- 21 Patrick Cammaert, 'Security Council open debate on women, peace and security', extract verbatim transcript/English S/PV.5916, 19 juni 2008.
- 22 Luis Moreno-Ocampo, 'Combating genocide and other massive crimes', Commemoration of the 60 Years of the Genocide Convention, 7 december 2008.

Saskia Rademaker is politicoloog, afgestudeerd aan de Universiteit Leiden op het thema van dit artikel.